

УДК 821.92

Н.С. АБДЫРАЕВА
КГУСТА ИМ. Н. ИСАНОВА,
БИШКЕК, КЫРГЫЗСКАЯ РЕСПУБЛИКА
E-MAIL:GALA872@MAIL.RU
N. S.ABDYRAEVA
KSUCTA N.A. N. ISANOV,
BISHKEK, KYRGYZ REPUBLIC
E-MAIL:GALA872@MAIL.RU

E.mail.ksucta@elcat.kg

УЧУРДАГЫ МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ МАСЕЛЕЛЕРИ

CURRENT TASKS OF STATE LANGUAGE

ТЕКУЩИЕ ЗАДАЧИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА

Тил – коммуникациянын гана эмес, дүйнөнү таануунун башкы куралы. Адамзат тил аркылуу дүйнөлүк маалыматтан тартып дүйнөлүк дөөлөттөргө тил аркылуу аралашып, өнүгүп-өсүүдө. Кайсы улут болбосун, анын түбөлүктүүлүгү жана баалуулугу – тилинде. Турмушта ар кыл бийиктиктерге умтулсак да кыргыз тили кыргыз баласына эненин сүтү менен бирге сиңип келген улуу рух катары ыйык бааланат.

Чечүүчү сөздөр: тил, улут, дүйнөлүк дөөлөттөр, түбөлүктүүлүк, баалуулук, улуу рух.

Язык – не только орудие коммуникации, но и главное орудие познания мира. Через язык человечество приобщается от мировой информации к мировым ценностям, в итоге идет развитие. Ценность и сохранность любой нации заключается в его языке. Если стремимся покорять различные вершины, но кыргызский язык свято ценится нами как великий дух, пропитанная вместе с молоком матери.

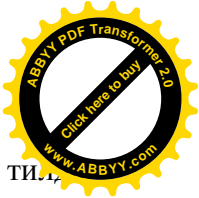
Ключевые слова: язык, нация, мировые блага, вечность, ценность, великий дух.

Language is not only an instrument of communication, but also the main instrument of knowledge of the world. Through the language, humanity is attached to world values from world information, and as a result, development takes place. The value and safety of any nation lies in its language. If we are trying to conquer various mountains, but the Kyrgyz language is sacredly valued by us as a great spirit, soaked with the mother's milk.

Key words: language, nation, world goods, eternity, value, great spirit.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили - кыргыз тили. Заман талабына ылайык мамлекеттик тилди ар тараптуу өнүктүрүү – мезгил талабы. Коомдун өнүгүшү менен тил да өнүгөт. Экономикада, саясатта, курулушта, маданиятта болуп жаткан ар кандай өзгөрүүлөргө байланыштуу тилде да өзгөрүүлөр болуп турат. Соңку жылдары Кыргызстанда мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча иш-чаралар, аркеттер өзгөчө темп менен ишке ашырылууда.

Бирок, тилекке каршы мамлекеттик тилге байланыштуу маселелер да жок эмес. Быйыл Кыргыз Республикасында мамлекеттик тил мыйзамынын кабыл алынганына туура 28 жыл толот. Кыргыз тилине мамлекеттик макам берилгенине ушунча жыл өтсө да учурда мамлекеттик тилге салыштырмалуу расмий тилде сүйлөгөн жарандардын саны көбөйүүдө. Өзгөчө биздин «аткаминер» башкаруучулар эл аралык деңгээлдеги

жолугушууларда, чет элдик делегациялар менен пикир алышууда негедир расмий тил сүйлөшөт, алар өз эне тилин сыйлабайбы, жээрийби, же расмий тилин билгендигин мактангыч кылабы, түшүнүү өтө кыйын. Мына ушундан улам мамлекеттик тилдин кадыр-баркын жокко чыгарып жаткандар арабызда эл башкарып, аралашма тилде сүйлөп, мамлекеттик тилдин келечеги, тазалыгы жөнүндө ойлогусу келбейт. Улуттук, мекенчилдик ар-намысы жок «элчилер» андан бетер кыргыз тилин четке кагып, КТРдын журналисттерине орусча жооп берет, же аралашма тилде интервью бергенин баамдаганда, элчинин деңгээли ачыктан-ачык бааланып калууда. Айрыкча бөтөн элге элчи катары Кыргыз Республикасынын, кыргыз элинин атынан жөнөтүлүп, элчилик кызматты аркалап жүргөндөрдүн орус, англис же башка чет тилин билгендигине гана көңүл бурбай, кыргыз тилин билген компетенциясына да баа берилсе жакшы болмок эле. Ал эми элчилерибиз эл аралык жолугушуулардын форматына ылайык алдын-ала эскертип, расмий бөлүктө өз тилинде – кыргыз тилинде сүйлөөрүн эскертип, расмий эмес жолугушууда каалаган тилде пикир алмаша тургандыгын билдирсе, чет өлкөлүк дипломатиялык миссиялар да Кыргыз Республикасынын өкүлүнө, элчисине өзгөчө мамиле кылаары шексиз.

Бул кыргыз тилинин эл аралык деңгээлдеги биринчи маселеси;

Экинчи маселе, көрнөк – көчө көркү, жарнама – өлкө жүзү дегендей шаарыбыздарда, айылдарда, коомдук жайларда жайгаштырылган эскертүүчү көрнөк-жарнактар. Учурда анча-мынча жагдай оңолгону менен кайрадан эле мамлекеттик тилде жазылган котормолор такыр түшүнүксүз, маани-мазмуну боюнча одоно айтылып, көңүлдү кейитет. Кур сөз кылбай, бир нече мисал келтире кетейин:

«Горный мед - Толук бал»; «Кыргызстан-жалпыбыздын уйбуз!» «Крышаны тез арада гарантаясы менен алмаштырабыз»;

«Помоги себе сам!- Өзүңө-өзүң жардам бер!» ушундайча сапатсыз котормолор бар;

Ал эми кыргыз жарандарынын берген кулактандырууларынан:

Жумуш берилет, 20, 21, 22 жаштагылар учун. Бир айда 5 же 6 жолу жумуш болот. Кочодо жургондо жаныда журо турган бала керек. Талаптар: ыймандуу, созундо турган и женил авто унаасы болушу зарыл! Акчасы келишим турдо жумушка чыккан куну берилет. Каалоочулар номеринерди калтыргыла.

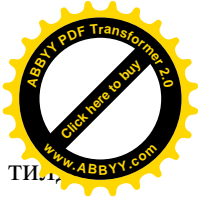
Коомубузда маалыматтарды кеңири, өз убагында таркатуучу кызмат катарында, өзгөчө жаш муундар үчүн эң керектүү болгон SMS билдирүүлөрдү жазганын окусаң, ачыгын айтканда акыркы 10 жылдын ичинде жаш муундун сабаттуулугу кандай деңгээлде экендигин билинип, ошону менен бирге адепсиз мазмундагы билдирүүлөрдү ачыктан-ачык жазып атканы өтө кейиштүү көрүнүш.

Алсак: «Тушунбой калдым че то..., аа харашо»; «Гуля эже эконуздор бир откоруп жатасыздарбы?» «Калоочулар бул жака киргеле»; «Мен тавалбай койдум го» деген билдирүүлөрдү окуп алып, кыжырың келсе да эч нерсе кыла албайсың, болгону сабаттуулуктун деңгээлине баа бере аласың.

Тилекке каршы бул өтө жагымсыз, ойго салуучу көрүнүш; учурда эч ким –эч нерсеге жооп бербейт деген девиз менен акча-каржы маселеси жогорку орунга коюлуп, жазылган көрнөк-жарнактардын туура жазылышы, которулушу анчалык мааниге ээ эмес сыяктуу каралууда.

Үчүнчү маселе – совет доорунан бери сакталып келе жаткан жер-суулардын аталыштары. Бул маселе тууралуу демилгелүү топтор же жеке жарандар кайра-кайра айтышса, каражат жок деген шылтоо менен бул маселе да четте кагылып келүүдө. Өз учурунда аталган маселени чоң жыйында козгоп, жалындуу сөз менен кайрылгандар да өз ээлеген кызматтарынан куулган. Андыктан жергиликтүү ак сакалдар даректүү туура кайрылып, элдин өтүнүчү катары – биздин жерге тарыхый аталышын кайтарып берүүнү суранабыз деп кайрылса, бул маселени көйгөйсүз чечсе болот.

Дагы бир маселе – бул иш кагаздардын жүгүртүлүшү, алсак, мыйзамдар, долбоорлор, токтомдор алгач расмий тилде жазылып, андан соң мамлекеттик тилге

которулуп жазылгандыгы. Айрым серепчилердин пикирлери боюнча – мамлекеттик тил, өкмөттүк, юридикалык макамга ээ иш кагаздаарын туура, таамай жаза билген адистер жок деп түшүндүрүшөт. Дүйнөдө кайталангыс ири чыгармаларын оозеки түрдө укумдан-тукумга сактап келген, куюлуштура сүйлөп, чечендер чыккан элде мамлекеттик тилде иш кагаздарын жазуу кыйынчылыкты жаратканы таң калаарлык окуя. Илимий теорияларды, экономикалык принциптерди кыргызча түшүнүү жана түшүндүрүү болбойт деп так кесе айткандар да арабызда жок эмес. Ушундай мамиле, мамлекеттик тилге болгон көз караш тилди өнүктүрүүгө алып келбей, тескерисинче залакасы тийип жатат. Өз кезегинде белгилүү тарыхый баскынчы А.Македонский: «Курал-жарак менен элди жеңүү кыйын экен, көрсө элдин тарыхын, маданиятын жана тилин алып койсоң – ошондо жеңет экенсиң» деп айткан экен. Андыктан өлкөбүздө кыргыз тилине болгон мамилени оң нукка буруп, өзгөрүүлөр керек. Өз тилибизди бийик даражага коюп, кыргыз тилине болгон талаптарды күчөтүү абзел.

*«Бүгүн дуулдап, кечээкимди ойлонбой,
Кечээ жырган: эртеңиме кайдагы ой» [1]* деп өз саптарында Алыкул Осмонов белгилегендей - башка элди туурабай, кыргыздык аң-сезимди ойготуу менен, айрыкча жаш муунга туура багыт көрсөтүү – биздин улуу муундун милдети.

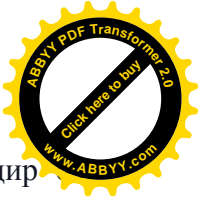
Элибизде «талаага гүл кандай көрк берсе, эне тил адамга ошондой көрк берет» деп айтылган кеп бар эмеспи. Бүгүнкү күндө биз, кыргыздар эне тилибизге, мамлекеттик тил тууралуу кандай гана мыйзамдарды киргизип, токтолдорду бекитпейли, баары бир биздин өз тилибизге болгон «кайдыгерликти» жокко чыгармайынча жагдай өзгөрбөйт.

Кереметтүү кыргыз жеринде төрөлүп, кыргыз сууларын өзүнө сиңире алган, жараткан буюрган даамдуу жемиштерди оозанып, салт-санааны билген, жаратылыштын кендерин, дары чөптөрүн өздөштүрүп, пайланганды билген, Кыргыз Республикасынын жараны паспортуна ээ болгон, бирок негедир кыргыз тилин үйрөнгүсү келбей, «мойну жар бербегендер» да арабызда жок эмес. Мамлекеттик тил тууралуу мыйзамдын кабыл алынганына 28 жыл болсо да кыргыз тилине болгон мамиле дагы да болсо өзгөрүп кеткен жок. Тактап айтканда, совет доорунан бери сакталып келген менталитет менен мамиле кылуудабыз, мезгил талабына ылайык деп чет тилдерди үйрөнүүгө да ооп баратабыз. Көп тил белген жакшы, анын эч зыяны жок, бирок жашап жаткан өлкөнү сыйлап, «сүйлөшүү, пикир алышуу» деңгээлинде өздөрүрүп алуунун кандай кыйынчылыгы бар?!

Мындай маселени ачык айткандар, улутчул деп аталып, «- сага ким төлөдү, кайсы чет элдик донордун буйрутмасы менен иштеп жатасың?» деп аркасынан атайын кызмат түшүп алып, суракка алган учурлар да болгон. Аларды улутчул эмес, тескерисинче улутман, мекенчил деп таануу керек.

Коомубуз көп жылдардан бери кайдыгерлик менен караган саясаттын негизинде элибизде ыйык болгон «ата, апа», «чоң эне, чоң ата», «таята, таяэне» деген сөздөрдүн ордуна «папа, мама», «чоң аташка, чоң апашка» «апуля» деп бөтөн тилдеги сөздөрдү өз эне тилиндей сиңирип алганы аз келгенсип, учурда бир укмуш бурмалаган сөздөр менен сугарылып келүүдө. Атап айтсак, «мырка экен», «ха-ха тээп», «Вааув, укмушау» дешип мамлекеттик тил дагы да болсо бурмаланып отурат. Андан сырткары «халал» дебей эле «адал» деп айтылып, диний аалымдар нукура кыргызча түшүнүктөр менен эле таалим-тарбия берсе туура эле болмок. Өз эне тилинде акыл-насаат, тарбия алганга не жетсин. Дагы бир өтүнүч менен аалымдарга кайрылат элем – бул ашыкча цитаталарды келтирүүнүн кажети жок, жөн гана жөнөкөй, элге жакын тил менен түшүндүрүп койсо болот. Акыркы жылдары бизде башка бирөөнү туураганды адат кылып, жаман-жакшысын ылгабай бараткансыйт сезилет. Учурда биз, кыргыздар бирөөнү жээрүү менен ордуна башка нерсени кабыл алып жаткан жокпузбу?... Көрнөк-жарнактарды кыргызчалагандын ордуна англис, араб тилдеринде жаза баштадык. Ооба, эл аралык кызматташууну колдойбуз, интеграция керек, бирок чеги менен болсо гана деген өтүнүч бар.

Глобалдашуу доорунда тилибизде көп өзгөрүүлөр, толуктоолор болду. Күнүмдүк турмушубузда ар чет элден бөтөн сөздөр сүңгүп кирип, мамлекеттик тилге д өз залакасы

тийгизүүдө. Ири компаниялар, фирмалар, ал гана эмес бала бакчалар да негедир аталышын мамлекеттик тилде эмес, чет тилде атаганга өтүп алышууда. Бардыгы ушундайга жайдайга өтүп алган деген ойдон алыспыз, бирок көпчүлүк учурларда ушундайча көрүнүштөр басымдуулук кылууда, кур сөз болбос үчүн мисал келтире кетсек: «Борсан», «Элит-Хауз», «Елизавета» компаниялары, «Светоч», «Маленькая страна», «Лучик» бала бакчалары; «Египет», Монте-Карло», «Вавилон» ж.б.

Коомубуздун ар кандай тармактарындагы жаңы терминдердин пайда болушу, мурдагы кызматтык аталыштар өзгөртүлүп, «губернатор», «мэр», «аким», «координатор», «оператор» сыяктуу сөздөр менен алмаштырылды. Россиянын артынан ээрчүүнүн дагы чеги бар го. Алсак «область» деген сөздүн туура кандай айтарыбызды билбей калдык: область бул эмне – дуванбы, аймак, чөлкөм – деги кайсынысы туура экенин эч ким билбейт... же болбосо «Область науки» болсо «илим тармагы» контекст боюнча түшүнүү керектиги айкын болуп турса, анда «облус» деген вариант туурабы. Азыркы учурда кайсы бир жарандарда, айрыкча илим жаатындагы адистерде, кандай гана болбосун башка тилден келген сөздөрдү сөзсүз кыргыз тилине которуш керек деген жаңылыш ойлор пайда болууда. Медициналык, юридикалык, техникалык атайын терминдердин баарын которуунун кажети жок. Эл аралык стандартка ылайык айтылган варианты менен колдонсо, биз үчүн жеңил болот. Ашкере которуп, анысы аз келгенсип бир жиктүү эмес, ар кандай диалектилик айырма менен которулган сөздөргө кездешип жүрөбүз.

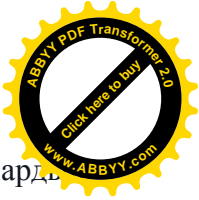
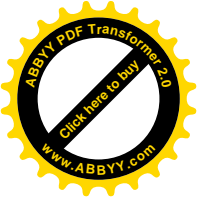
Ал эми жалпы маалымдоо каражаттарынын маалымат берүүсүндө көйгөйлөр бар, айрыкча дин маселе тууралуу телеберүүлөрдө элге таалим-тарбия, насаат айткан «аалымдарыбыз» ашыкча араб сөздөрүн кайра-кайра кайталышып, өз тилин сыйлабагандай мамиле жасагандары да жок эмес. Алсак, орозо айында кыргыздар «ооз ачуу» деп эле килишкен, эми болсо «ифтар» деп таңуулагандыгын эмне кереги бар? Андан сырткары биз мурдатан эле «адал-арам» деген түшүнүктөрдү түшүнүп келген элбиз, азыр болсо оңго келбеген нерселер менен элдин башын айланткандары кандай? Көрнөк-жарнактарда «адал жумуртка», «адал такси», «адал мончо» деп жазып алгандарга эмне деп айтарыңды билбейсиң. Мындай көрүнүштөр үчүн да эч ким жоопкерчилик алганбагандыгы өкүндүрөт.

Алыскы чет өлкөлөрдөн биздин республикабызга келген меймандар, мейли илим-билим, экономика, энергетика же адабият, маданият тармактары боюнча кызматташууга кызыкдар ишкерлер пикири боюнча кыргыздар өздөрү орусча сүйлөп, кытай, иран, немец болсо дагы кыргызча тилинде котормо аркылуу пикир алышуунун ордуна орус тилинде сүйлөгөндөрүн баамдашкан. Чет өлкөлүк меймандар Кыргызстанга келээрдин алдына даярдык көрүүдө мамлекеттик тил билген котормочунун ордуна орус тилин билген котормочу издөөгө мажбур болот экен. Учурда өлкөбүздөгү жаңы муундун көпчүлүгү батыш, чыгыш тилдерин мыкты өздөштүрүп алгандары бар, андыктан ошолорду котормочу катарында жалдоо менен биз мамлекеттик тилге да, ошондой эле котормочуга да каржылык жактан колдоо көрсөткөн болоор элек.

Мамлекеттик тилде аткарылган алгылыктуу иштер да жок эмес, атап айтсак – уюлдук телефондогу тиркемелер, кыргыз тилине которулган балдар үчүн телеберүүлөр, интернет барактар жана социалдык тармактарда пикир алышуу эркин иштеп жаткандыгы кубандырат.

Акыркы жылдары мамлекетти тилди үйрөнүүнү бала бакчадан баштоо керектигин көп эле айтабыз, бирок иш жүзүндө жыйынтык анча деле байкалбай келет. Бала кезден кыргыз тилин өздөштүрүп алган «кыргызстандыктар» кийин эч кыйналбай, «таарынбай» өз келечегин ийгиликтүү курганына не жеткин.

Негизинен, биздин кыргызстандыктардын тилеги – көп тил билгендиктен утушка ээ болоорубуз ачыктан-ачык эле баамдалууда, бирок мамлекеттик тилге болгон мамилени оң жагына буруу керек. Бөтөн элге жагынгандан көрө өз тилиндин келечек тагдырын ойлонуу чоң ийгиликке алып келээрин жана элдин көөнөргүс мурасы болгон мамлекеттик тил зор утушка ээ болмокчу.

Учурда мамлекеттик тил – бийлик органдарынын, мамлекеттик кызматтагылардын күнүмдүк иш алып баруусунда өз кызматын аткарууда, ал эми иш кагаздарын түзүүнүн сапаты тууралуу кеп башка. Көпчүлүк учурда совет доорунан бери сакталып калган көнүмүш адат боюнча тексттер алгач расмий тилде түзүлүп, андан соң кыргыз тилине которуу менен иш кагаздары түзүлүп жаткандыгы өкүндүрөт. Ошондуктан айрым мамлекеттик тилдеги иш кагаздарынын сапаты талапка жооп бербей келген учурлары да кездешүүдө.

Биздин элибизде дагы бир көрүнүш бар – башка улуттун өкүлдөрү кыргызча сүйлөп койсо, ага кубанып, мактап-жактап калабыз. Ал эми кыргыздар орус тилинде «акцент» менен же «басым-ударение» туура эмес коюп сүйлөп койсо, бардыгы туштуштан жаалап, шылдың кылып, «-азыркыга чейин орусча билбейсиңби?» деп кемсинткенге чейин барабыз. Орусча таза сүйлөгөндү өз мекендештерибизден талап кылганды коюп, андан көрө биз түпкүлүктү эл тилдин тазалыгын сактасак жакшы болмок эле. Өзүбүз мамлекеттик тилге кандай мамиле кылсак, башкалар да ошондой мамиле жасаары талашсыз.

Тилекке каршы дагы да болсо мамлекеттик тилге байланыштуу маселелер боло бермекчи, айрыкча тилибизге бөтөн бирөө залакасын тийгизип жаткан сымал сезип, башка бирөөлөрдү күнөөлөгөндү да адатка айдандырып алганыбыз бар. Андан көрөкчө ар бир кыргыз жараны, улутуна карабастан мамлекеттик тилге болгон мамиле оңдоо зарыл, мамлекеттик тилге болгон муктаждыкты жаратуу керек. 2018-жылдан баштап ар бир мектеп бүтүрүүчүсү кыргыз тилинен мамлекеттик экзамен тапшыруу сунушу бир топ мамлекеттик тилге «күйгөндөр» үчүн жакшы саамалык катарында кабыл алынды. Ошол тууралуу кабыл алынган токтом иш жүзүнө ашырылып, кагаз бетинде гана калбаса экен... Андан сырткары жогорку мамлекеттик кызматтык орундарды ээлегендер да мамлекеттик тилди билгендиги менен өз кызматтык компетенциясына кошумча кесиптик даражага ээ болмокчу. Мезгил талабына ылайык компьютерди өздөштүрүп, 2-3 чет тилдерин билген жаран дайым талаптуу болоору шексиз, ошону менен ал жаран материалдык жана моралдык жактан да өз ишинин чебери катарында «ийгиликтин формуласын» жарата алмакчы.

Мамлекеттик тилди өнүктүрүүдө мамлекеттик мыйзам, токтомдорду жазып, тилге болгон муктаждыкты жаратуу керек дешет. Ооба, укук-ченемдик актылар керек, бирок элдин тилге болгон мамилесин документтер менен өзгөртүү жетишсиз, менимче саясий эрк керек. Кыргызстандын ар бир жаранын аң-сезими өзгөрүүсү шарт, кыргыз тилин үйрөтүүнү үй-бүлөдөн, бала-бакчалардан баштоо керек. Тил аркылуу келечек муун тарбияланат, тил менен адамдын туюму, көз-карашы, улуттук аң-сезими, руху калыптанат. Анткени тили бузулгандын дили кирдеп, жан дүйнөсү өзгөрүп, өзгөнү да, өздү да тааныбай, четке кагышы мүмкүн. Ошондон улам жеке бир инсандын көз-карашынын өзгөрүшү коомго да таасир берүүсү менен жалпы кыйроого, улуттук трагедияга айланып, кайра калыбына келтирүү да оңой болбойт. Учурда тил маданиятын сактоо да керек, анткени маданий дөөлөттүн бири катары биздин «кыргыз тилибиз» кылымдан кылымга, укумдан-тукумга руханий мурас катары сакталышы керек.

Адабияттар тизмеси

1. Осмонов А.Чыгармалар жыйнагы [Текст]/ А.Осмонов. – Фрунзе: 1986.- 1-том, 57-б.